

Uusi kielennäytesarja

Suomen kielen näytteitä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja, Helsinki 1978—.

Jonkin työn loppuun saattaminen yhtäällä merkitsee usein uusien tehtävien kasautumista toisaalla. Sen tietävät ja siitä kantavat huolta mm. ne kielentutkijat, jotka nykyaikaisin välinein ovat parin viime vuosikymmenen aikana tallentaneet murteita eri puolilla Suomea: kun murteiden nauhoituksessa on päästy jo lähelle asetettua tavoitetta, on edessä uusi työ, nauhoitusten litterointi ja litterointien julkaisu. Tämä työ ei ole vähäinen — vaikka tunnin nauhoitus, jos jättää esim. kielenoppaiden etsintään ja nauhoituksen tekniseen järjestykseen kuluva ajan huomiotta, yleensä sujuu tunnissa, niin tuon nauhoituksen karkeankin litterointiin kuluu vähintään päivä. Suomen kielen nauhoitearkiston hoitokunta pani nauhoitteidensa laajamittaisen litteroinnin alkuun jo kymmenisen vuotta sitten, ja myös julkaisuunnielma oli hahmottumassa, kun arkisto v. 1976 siirtyi Helsingin yliopiston ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteistyöarkistoksi. Tutkimuskeskus vuorostaan rupesi kohta perustamisensa jälkeen julkaisemaan suppeamuotoista kielennäytesarjaa. Sarja käy nimellä »Suomen kielen näytteitä».

Ensimmäisen osan alusta voi kaivata nauhoitearkiston hoitokunnan saatesanoja, joista selvästi ilmeni myös sarjan

synnyn historiallinen tausta. Sen sijasta esitetään tutkimuskeskuksen johtajan Tuomo Tuomen joulukuussa 1977 päiväämä lyhyt selvitys sarjan tavoitteista ja toimitusperiaatteista. Tarkoituksena on saada äänitteitä litteroimalla materiaalia ennen kaikkea tutkimuksen käyttöön; näin kertyneillä teksteillä on merkityksensä myös niille yliopistoille ja tutkimusryhmille, joilta lähes kokonaan puuttuu alkuperäisaineistot. Työ on suunniteltu vaiheittaiseksi, ja päämääräksi on asetettu kaikkia päämurteistoja ja tärkeimpiä ala- ja siirtymämurteita edustava näyttekokoelma. Niin ikään on viitattu siihen, että tuonnempaa sarjaan voidaan sisällyttää muitakin puhekielen näytteitä. — Toimitusperiaatteet on pyritty yhtenäistämään. Kussakin kirjassessa on kahden kertojan puhetta, tunti kummaltakin. Transkription malliksi on otettu se puolikarkea merkintätapa, jota Terho Itkonen on esitellyt ja käyttänyt teoksessaan »Kuoreveden ja Keuruun murretta». Yhtenäisyyttä merkitsee myös kunkin osan lopussa oleva sanahakemisto.

Kun sarjan syntysanojen päiväyksestä on ehtinyt jo kulua neljä vuotta, on syytä tarkastella kertynyttä satoa. Edessäni on 10. osaan ehtinyt joukko viherkantisia kirjasia. Kunnian esiintyä ensimmäisenä on saanut rutinoitunut murteentutkija ja -tallentaja ALPO RÄISÄNEN. Hän on valinnut esiintyjänsä kotikonnuiltaan Suomussalmelta: Ransu Juntusen, sarjan ensimmäisen kertojan, pitäjän keskiosasta ja Oskari Seppäsen, kovan kalamiehen, pitäjän pohjoislaidalta. Tämän miehekkään alun jälkeen sarja jatkuu seuraavasti (sul-

keissa mainittu kertojat): ERKKI LYYTIKÄINEN Jurvan murretta 1978 (Maria Lång ja Antti Hannuksela), JAAKKO YLI-PAAVOLA Pälkäneen murretta 1979 (Juho Saarinen ja Henriika Lehtonen), MATTI PUNTTILA Sippolan murretta 1979 (Vihtori Alatalo ja Ville Rämä), MATTI VILPPULA Vihdin murretta 1979 (Hilma Lehtoranta ja Kustaa Laakso), MATTI PÄÄKKÖNEN Hailuodon murretta 1979 (Kustaa Hanni ja Fanni Hassi), LEILA WHITE Lappajärven murretta 1980 (Oskari Annola ja Miina Jousharju), EEVA YLI-LUUKKO Jämsän murretta 1980 (Kalle Kallioranta ja Iina Siltala), LEENA SARVAS Lapinlahden murretta 1980 (Aukusti Hiltunen ja Tuomas Partanen) ja AILA MIELIKÄINEN Mikkelin murretta 1980 (Aukusti Kurki ja Hilja Riepponen).

Kymmenessä tähänastisessa kirjasessa on siis kielenoppaita yhteensä kaksikymmentä, litteroituja tunteja neljäkymmentä eli vajaan kolme promillea Suomen kielen nauhoitearkiston volyyymistä ja numeroituja sivuja tuhatkunta (ensi kuunteluun käytettyjä tunteja ehkä suunnilleen saman verran). Kun kirjoista viisi edustaa itämurteita ja viisi länsimurteita ja kun toimitusperiaatteet ovat kutakuinkin yhtenäiset, sarja valmistuttuaankin tulee ilmeisesti vaikuttamaan verraten tasapainoiselta ja suunnitellulta. Eräässä tärkeässä kohden on kuitenkin häiritsevää kirjavuutta: kirjojen alkusanoissa olisi odotettu esiteltävän, jopa tarkasti, transkriptiossa ilmenneitä vaikeuksia ynnä muita asianomaista murretta ja kerrontaa luonnehtivia seikkoja; nyt nuo alkusanat ovat toisissa tyydyttävät, toisissa liian karut. Koska tällaiset tiedot ovat tekstien lukijalle tuiki tärkeitä, olisi alkusanojen yksityiskohtaisuutta ollut alun perin pidettävä ehdottomana tavoitteena.

Kielenoppaiden esittelyssä on niin ikään vaihtelua. Ne joiden on ollut tyytyminen toisten nauhoituksiin, eivät ole vaivautuneet, haastateltujen henkilökuvan tarkentamiseksi, ottamaan yhteyttä nauhoittajiin tai luonnehtimaan kielenopasta joko kyseisen nauhoitteen tai mahdollisten muiden nauhoitteiden pohjalta. Esimerkillisen hy-

vin on tämän puolen hoitanut kuitenkin Eeva Yli-Luukko, joka on selviteltyt jo manalle menneiden kielenoppaiden henkilöä ja olemusta näiden entisten naapurien avulla. Jos kertoja on litteroijan vanha tuttu, on tietysti yleensä helppo luoda esiintyjästä hienopiirteinenkin kuva. Esim. Tuomas Oskari Seppäsestä, Alpo Räisäsen kielenoppaasta, lukija saa tietoonsa luonteenomaisia asioita, mm. sen, että »pienikokoinen Oskari viihtyi metsissä ja vesillä ja kaikesta päättäen hän tunsu riistaeläinten ja kalojen elämän harvinaisen hyvin. Naapureiltaan hän oli saanut liikanimen Lintu-Oskari juuri hyvän metsästystaitonsa vuoksi». Oskari oli lisäksi erittäin vuolassanainen, mikä käy ilmi seuraavasta: »Tässä nyt litteroituna oleva nauhatunti on niistä [yhdeksi ja samalta henkilöltä 26. 7. 1960 Juntusrannan pappilassa nauhoitetuista] keskimäinen eli nauhoitusjärjestyksessä neljäs.» (Arvoituksen vastaus on seitsemän tuntia; ilmeisesti ainakin Suomen ennätys, jota ilman vasiten järjestettyjä ennätysmurskajaisia tuskin hevin rikotaankaan.) Osuvasti on Matti Pääkkönenkin, harvoin vedoin, piirtänyt kielenoppaastaan luotolaisen kuvan, vienyt Kustaa Hannin Perämeren hylkijäille ja istuttanut Fanni Hassin, työhönsä ahavakkaan naisen, tikkuröijyjä kutomaan.

Litteroidut nauhoitteet ovat paitsi yhtä peräisin Suomen kielen nauhoitearkistosta. Kun kukin litteroija on päässyt valitsemaan kaksituntisensa varsin runsaasta nauhamäärästä, niin sopivien nauhoitteiden löytämisen olisi luullut olevan helppoa. Kuitenkin monessa tapauksessa on viitattu valinnan vaikeuteen: milloin murre ei ole ollut aitoa, milloin vikaa on ollut ääntämyksessä. Kun yleensä vielä on pyritty asiasisällön laadukkuuteen ja joissakin tapauksissa, mielestäni tosin turhaan, välttämättä saamaan kummankin sukupuolen ääni kuuluviin, niin sopivien nauhoitteiden määrä on jonkin pitäjän osalta saattanut huveta vähiin. Niinpä Aila Mielikäinen huomauttaakin, että »useamman lyhyen — esim. puolen tunnin — näytteen valinta olisi ollut yksinkertai-

sempaa», ja lisää, että »tällaiset näytteet olisivat voineet valaista paremmin myös pitäjän sisäisiä murre-eroja». Tuossa on järkevä viittaus siihen, että alun alkaen olisi kustakin pitäjästä voitu valita tekstit esim. neljältä kielenoppaalta, puoli tuntia kultakin. Päädyttäessä kahden kielenoppaan ratkaisuun olisi mielestäni pitänyt korostaa ainakin sitä, että noiden näytteiden tulisi edustaa pitäjänsä luonteenomaisinta vanhaa kansankieltä eikä pitäjän laitapuolen murretta, jos se on kovin naapurimurteen vaikutteista tai jos pitäjä ei luonnostaan jakaudu murteeltaan kahtia. Tältä kannalta kielenoppaiden valinnassa on jossain tapauksessa toivomisen varaa.

Tekstien litteroijat ovat ennen tätä työtään tutustuneet kansankieleen tutkijoina ja tallentajina tai ovat hankkineet muulla tavoin elävän kosketuksen työhönsä. Tarkkaa korvaa heiltä on vaadittu, kun on ollut erotettava puheen vuolaassa virrassa piilevät salakarit. Lähes kaikki ovat tosin työsään liikkuneet tutuilla vesillä, ja pahimpien karikoiden kiertelyyn on käytetty lisävoimia; niinpä lopputulosta on kai pidettävä niin luotettavana, kuin huolellisen ihmistyön jälki tämänlaatuisissa töissä yleensä on. Jos lähtisin nauhoitteita kuuntelemalla selvittämään tekstien luotettavuutta, niin yleensä varmaan olisi hyväksyttävä litteroijan jälki. Luultavasti silti jäisi kohtia, jotka haluaisi merkittäväksi toisin. Joissakin tapauksissa joutuisi litteroija perääntymään, joissakin jälkien puija. — Litteroinnin joka-aikaisia pulmia on pahempiakin: tulee kohtia, jotka hahmottuvat kahdella, jopa useammalla tavalla, ainakin silloin, jos varaudutaan tiettyyn kuulohavaintoon. Näissä tapauksissa ääntämys sattuu niin pahoin kahden ääripään väliin tai muuten eroaa tavanomaisesta, että yhteen ja samaan merkintätapaan on kahdenkaan kuulijan vaikea ilman muuta päästä. Läheskään aina ei ole kyseessä ääntämyksen satunnainen horjahdus; tietyissä kohdin horjahtelu on pikemmin toistuvaa. Tuollaista ääntämyksen jatkuvaa lipeämistä lähtöasemasta, varsinkin kun alku- ja tuloääntämyksen välillä

on luonteva artikulatorinen jatkumo, Terho Itkonen on pitänyt luonteenomaisena ns. vähittäisille ääntenmuutoksille (ks. Vir. 1970 julkaistua kirjoitusta »Ovatko ääntenmuutokset vähittäisiä vai harppauksellisia?»). Tästä oikeastaan seuraa, että mikäli vähäistäkin toistuvaa ja artikulatorisesti ymmärrettävissä olevaa luisumista lähtöääntämyksestä ilmenee, voidaan jo uumoilla alulle pääsystä ääntenmuutosta ja lopputulosta, vaikka ääntämys ei vielä kertaakaan olisi osunutkaan toiseen ääripäähän. Litteroijien vaikeudet tällaisissa tapauksissa ymmärtää. Ne eivät selity siten, että heillä olisi epätarkka korva. Pikemminkin syynä on monessa tapauksessa se, että tuollaisen monille ääntenmuutoksille ominaisen jatkumon kuvaaminen eksaktisti diakriittisin merkein on periaatteessa mahdotonta. Näin on tultu transkription ja karkeistuksen ongelmiin.

Onkin syytä tarkastella, onko tekstien transkriptioasu onnistunut. Kun se on käytännöllisesti katsoen siltään omaksuttu Terho Itkosen teoksesta »Kuoreveden ja Keuruun murretta», niin annetaan puheenvuoro tuon vanhan systeemin edelleenkehittäjälle ja -käyttäjälle, varsinkin kun siihen sisältyy kannanotto tuon kirjoitustavan sopivuudesta tuleviin murrenäytesarjoihin (s. 9):

Nyt julkaistavat tekstit on litteroitu puolikarkealla, eräissä suhteissa kuitenkin tavanomaista puolikarkeaa vähän tarkemmalla transkriptiolla. Tarkoituksena ei ole silti lyödä lukkoon juuri tämän tarkkuista transkriptiota murrenauhoitteiden tulevaa litterointi- ja julkaisutyötä varten. Litteroinnin ja puhtaaksikirjoituksen keventämiseksi ja ennen kaikkea julkaisukulujen säästämiseksi on täysi syy kehittää eri murteita varten sellaisia karkeahkoja kirjoitusjärjestelmiä, jotka riittäisivät ainakin useimpiin kielitieteellisiin tutkimustarkoituksiin. — Sikäli kuin pitäjä pitäjältä etenevä murrenäytteiden julkaisutyö saadaan käyntiin, tuntuisi kai parhaalta sellainen ratkaisu, että valtaosa kunkin murteen näytteitä julkaistaisiin suunnitelmallisesti karkeistetussa litterointiasussa, vain suppea valikoima tarkemmassa

asussa, jollaista varsinkin äänneopin tutkimus jatkuvasti tarvitsee pohjaksi.

Vaikka Terho Itkonen selvästi tarkoittaakin laajakantoisempaa suomen murteiden näytteiden julkaisutyötä, niin hän tuskin olisi tarjonnut omaa systeemiään muokkaamattomana tähänkään sarjaan. Tuntuu siltä, että uutta sarjaa suunniteltaessa on valittu helpoin tie: sen asemesta että olisi vielä kerran paneuduttu eri murteiden merkitsemisongelmiin, on sellaisenaan omaksuttu valmis malli. Malli on kyllä niin hyvä, että sen kehittelystä kuuluu tekijälle suurkiitos. Näihin kiitoksiin yhtynevät kaikki murteentutkijat ja murteita opettamaan joutuneet, jotka törmättyään vaikkapa vaikeisiin sandhi-ongelmiin ovat siitä löytäneet maata jalkojensa alle. Tuo malli sopii käytettäväksi tutkimuksissa, miksei myös erillisissä murretekstijulkaisuissa. Mutta sama malli ei muutta mutkitta sovi murretekstisarjoihin. Miksi ei, siitä oli jo mallin suunnittelijalla omat käsityksensä. Mainitsen vielä parista seikasta.

Ensiksikin Terho Itkonen on tarkastellut transkriptioseikkoja vain Kuoreveden —Keuruun näkökulmasta, siinä mielessä kyllä osavasti valitusta kohtaa, että useimmat itä- ja länsimurteiden merkintä-ongelmat tulevat käsitellyksi. Kuitenkin jää selvittämättömiäkin tapauksia, jotka olisi ollut syytä puida kaikkien suomen murteiden tekstisarjan tarpeisiin ennen julkaisutyötä. Toisekseen sarjan varsin hienosyisestä transkriptiosta ei näytä lopulta olevan niin paljon hyötyä, kuin ensinäkemältä voisi kuvitella olevan. Yksi esimerkki valaisee asiaa. Otin pistokokein tarkistaakseni, miten eri litteroijat ovat merkinneet tauotusta. Valitsin täyden sivullisen kunkin kielenoppaan puhetta ja laskin, montako lopputaukoa (merkinä piste) ja välitaukoa (merkinä pilkku) oli kussakin tapauksessa merkitty. Oli havaittavissa sellaista yhdenmukaisuutta, että yksi ja sama litteroija oli kummankin kielenoppaan kohdalla päätynyt koko lailla yhdenmukaiseen tulokseen (loppu- ja välitaukojen suhde eräässä tapauksessa

jopa: toisella kielenoppaalla 11 : 34 ja toisella 9 : 30); toisaalta oli myös yllättävän suuria eroja eri litteroijien tulosten välillä. Ääripäät olivat seuraavat: toisella litteroijalla 13 : 20 ja 18 : 21 (lopputaukoja kaikista tauoista noin 43 %), toisella 2 : 30 ja 2 : 27 (lopputaukoja vain 7 %). Tällainen hajonta ei voi johtua murre-eroista eikä, ainakaan kokonaan, kielenoppaiden yksilöllisistä eroista. Pääasiallisin syy on litteroijien, vaikka heitä ei käykään siitä syyttämisen. Kun jo taukojen merkintä on näin kirjavaa, niin tuskin pitävämpään tulokseen on päästy merkittäessä lausepainoa. Jälkimmäisiin merkintäpulmiin on kiinnitettykin huomiota lähes joka kirjasessa, Aila Mielikäinen omassaan näin: »Eniten ongelmia aiheutti kuitenkin lausepaino, johon monet ovat tässä sarjassa kiinnittäneet huomiota aiemminkin; senhän on havaittu koostuvan niin monista seikoista, ettei tarkkakaan painojen merkintä kerro näytteiden lukijalle totuutta, ellei hän kuuntele myös itse nauhoitteita.»

Sitaatin lopussa oikeastaan tultiin siihen, mihin olin muutenkin pääsemässä. Ns. puolikarkeakin transkriptio on liian hieno sarjaan, jossa jokaisen osan paikkansapitävyydestä on vastuussa aina eri korvapäri. Sarjan osia voidaan merkinnältään vaikeissa kohdissa kyllä tarkastella aina yhden litteroijan tuotoksina, vaikka silloinkin jopa litteroijat itse kehottavat nauhojen kuunteluun. Mutta missään tapauksessa nuo tekstit eivät noilta osin ole keskenään vertailukelpoisia; sen osoittivat jo tauotuksesta esittämäni numerotiedot. Transkription hienoudesta koituvaa hyötyä on siis enemmän tai vähemmän näennäistä. Tuo tarkkuus on, voisi sanoa, turhaa kokastelua. Vielä kerran kannattaa silmäillä niitä siteeraamiani neuvoja, joita transkriptioseikkoihin perehtynyt alan ammatilainen tulevien murrenäytesarjojen julkaisijoille antaa: valtaosa teksteistä olisi hänen mukaansa julkaistava transkriptioltaan karkeassa asussa, vain valittuja näytteitä tarkemmassa.

Terho Itkonen on teoksessaan »Kuoreveden ja Keuruun murretta» sen johdannon ensimmäisessä kappaleessa esittänyt

huolensa siitä, miten saada varsinkin Suomen kielen nauhoitearkistoon vuodesta 1959 lähtien kertynyt valtava murrenauha-aineisto parhaiten palvelemaan tutkimusta, ja päättyy kappaleen lopussa toteamaan: »Litterointien laajasuuntaiseen julkaisemiseen ei kuitenkaan ole vielä päästy. Hanke kaipaa yhä hauduttelua, ja nyt ilmestyvän pienen tekstivalikoiman yhtenä tarkoituksena on estää kekäleitä sen alta sammumasta.» Vireästi liikkeelle lähtenyt uusi sarja on hyvä yritys murretekstien julkaisutyön aloittamiseksi, mutta tuota laajasuuntaisen julkaisemisen vaatimusta, josta on edelleen pidettävä kiinni, se ei kyllä täytä. Sarja palvelee kuitenkin tällaisenaankin tutkimusta, ja jos se on lisäksi pitämässä hehkua yllä vieläkin hauduttelua kaipaavan suomen murrenäytteiden laajasuuntaisen julkaisuhankkeen alla, se on kaksin verroin täyttänyt tehtävänsä.

PEKKA LEHTIMÄKI